

EL FONAMENT DEL DRET

ALFREDO GONÇALVES

São Paulo, SP, Brasil - Roma, Italia

La consolidació del Dret coincideix amb l'aurora dels "temps moderns", la qual, tot i les divergències, es pot situar al llarg del segle XVII. Tres balises ens orienten en aquesta direcció. La primera ve del matemàtic i filòsof René Descartes (1596-1650). A *El discurs del mètode* (1637), una expressió clàssica i lapidària resumeix l'emergència de la subjectivitat, és a dir, la consciència de la persona com a ésser autònom i racional: "Cogito, ergo sum – Penso; per tant, existeixo". Les altres dues balises fan referència a l'aparició dels drets civils: d'una banda, la Guerra de la Independència (1776); de l'altra, la Revolució Francesa (1789), amb la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà i el lema "Llibertat, Igualtat i Fraternitat".

Una mirada retrospectiva

Però no podem oblidar que els fonaments del Dret enfonsen les seves arrels en uns temps força més antics. Encara que, de passada, convé tenir en compte dues tradicions que van influenciar decisivament el pensament occidental. En la tradició judeocristiana, segons el relat del *Gènesi*, els éssers humans són creats a imatge i semblança de Déu, amb la dignitat de fills del Creador. D'aquí la insistència dels textos bíblics, en especial els textos profètics, sobre la justícia i el dret (sobretot s'hi destaquen les figures de "l'orfe, la viuda i l'estranger"). No costa gens recordar que, d'aquesta predilecció divina, en resulta l'"opció preferencial pels pobres", els exclosos i els indefensos, els últims i més necessitats, en paraules del Papa Francesc.

En canvi, la tradició grecoromana subratlla els deus i els drets de la ciutadania, prerrogatives obertes a tothom, amb l'organització de la "polis" ("ciutat", en grec), en atenció al màxim bé del més gran nombre de persones. La democràcia, amb la participació lliure del ciutadà, té aquí les seves arrels més fondes. En el món romà, particularment en la República, preval la idea del Dret civil, al qual tot ciutadà pot apel·lar. L'apòstol Pau, per exemple, quan surt de la presó, ho fa en qualitat de ciutadà romà amb dret a ser jutjat a Roma. No obstant això, tant la tradició judeocristiana com la tradició grecoromana, en el context marcadament patriarcal del

món antic, exclouïen les dones i els esclaus del dret de ciutadania.

Fonament modern del Dret

En els temps moderns, dos filòsofs i dues obres són els eixos bàsics del Dret. Comencem amb el francès Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Entre les seves obres, es destaca el *Contracte social o principis del dret polític* (1762). Abans d'ell, però, l'anglès Thomas Hobbes (1588-1678) havia publicat *De cive* (1642), és a dir, *Del ciutadà*. Des del punt de vista sociopolític, totes dues obres reflecteixen un canvi de paradigma, entès aquí com una constel·lació de principis, lleis, normes, regles, institucions que donen sentit a determinada cultura i visió del món. Amb el nou paradigma, el poder de l'Estat i el Dret del ciutadà deriven no de la voluntat divina, tal com es pensava en el món antic, sinó d'un contracte entre les forces socials existents. El poder de governar i el dret dels que són governats s'organitzen a partir d'una espècie d'acord social que, per bé que assentat sobre interessos conflictius dels diversos grups, en dispensa la legitimació sagrada.

Hobbes i Rousseau traslladen el fonament del Dret de l'esfera sobrenatural cap a l'ordre de les relacions humanes: personals, familiars o comunitàries o socials, culturals i polítiques. El primer el fa perquè, segons la seva obra *Leviatan*, "l'home és un llop per a ell mateix". D'això en resulta la necessitat d'un pacte entre les parts, per tal de garantir el dret de tothom, davant dels altres i davant de l'Estat. A diferència de Hobbes, Rousseau, en el conjunt de la seva obra, creu en la "bondat primordial de la natura humana". Corromput pels embats, conflictes i interessos històrics, l'ésser humà modern ha engendrat injustícies, contradiccions que desintegren el teixit social. És per això que calen unes noves relacions per restablir el "paradís perdut". En conseqüència, al costat del "contracte social", el sociòleg elabora una crítica a la propietat privada, origen –segons ell– dels mals més terribles d'aquesta humanitat que va de mal en pitjor.

Protagonistes del Dret

Però la història d'Occident, durant el procés dialèctic

d'avenços i reculades, ve delimitada per altres balises. En l'Il·luminisme del segle XVIII, seguint les intuïcions del Renaixement i de l'herència humanista, l'ésser humà, emancipat de la tutela divina, farà de la raó, la ciència i la investigació experimental els referents bàsics per al coneixement i la veritat. La tradició religiosa, entesa com a valor absolut, és substituïda per l'experiència i la novetat. El moviment dinàmic de la història pren el lloc a les certeses estàtiques i immutables. Amb la Revolució Industrial, la tecnologia i el progrés s'encarreguen de produir aquesta enorme "set de coses noves", amb "una agitació febril" cada cop més accelerada. Totes dues expressions entre cometes s'extreuen de l'encíclica *Rerum novarum* (1891) del Papa Lleó XIII.

La Doctrina Social de l'Església, inaugurada amb aquest document, no deixa de ser un dels fonaments del Dret, sobretot pel que fa a la dignitat de la persona. Amb la seva insistència sobre algunes línies mestres, com ara el dret d'associació i d'organització, la primacia del treball sobre el capital, el salari familiar, la funció social de la propietat privada, el paper de l'Estat davant del ciutadà, la recerca del bé comú, el desenvolupament integral com a nou nom de la pau –la Doctrina Social de l'Església no ha abdicat mai de la centralitat dels drets humans. En realitat, des de Lleó XIII fins a l'actual pontífex, el fil conductor de la dignitat humana ha portat els escrits de l'anomenada Doctrina a una crítica dels règims dictatorials i totalitaris. Es tracta de defensar el petit i el dèbil contra la llei del més fort, present en el mercat total i en el poder centralitzat.

Diu el Papa Francesc en l'exhortació Apostòlica *Evangelii gaudium* (2013): Així com el manament de «no matar» posa un límit clar per assegurar el valor de la vida humana, avui hem de dir «no a una economia de l'exclusió i la desigualtat». Aquesta economia mata. No pot ser que no sigui notícia que mor de fred un ancià en situació de carrer i sí que ho sigui una caiguda de dos punts a la borsa. Això és exclusió. No es pot tolerar més que es llenci menjar quan hi ha gent que passa fam. Això és desigualtat. Avui tot entra dins el joc de la competitivitat i de la llei del més fort, on el poderós es menja el més feble. Com a conseqüència d'aquesta situació, grans masses de la població es veuen excloses i marginades: sense treball, sense horitzons, sense sortida. Es considera l'ésser humà en si mateix com un bé de consum, que es pot usar i després llençar. Hem donat inici a la cultura del «descart» que, a més, es promou." El desequilibri entre progrés tecnològic i creixement

econòmic, d'una banda, i el subdesenvolupament humà, de l'altra, ja havia estat denunciat per la *Gaudium et spes* (1965) i la *Populorum progressio* (1967).

Desafiaments actuals del Dret

La mateixa crítica al contrast entre concentració de renda i riquesa al costat de l'exclusió social va ser aprofundida per nombrosos pensadors. Agafem el cas de l'historiador i filòsof Bertrand Russell (1872-1970), i la seva obra *Història de la filosofia occidental*. Segons ell, si d'una banda les democràcies occidentals han eliminat les dinasties polítiques tradicionals, no han aconseguit, en canvi, eliminar les dinasties de la renda i de l'acumulació de riqueses. Aquestes romanen intocables, independentment de com s'han obtingut els béns hereditaris: mentre l'herència política va ser abolida pel procés democràtic, l'herència econòmica roman sagrada i intocable. Amb tal riquesa, les classes dominants reintrodueixen en l'escenari la dinastia política. El poder econòmic i financer, tot manipulant partits, líders i mitjans de comunicació, imposa les regles del procés electoral i es perpetua en el poder d'acord amb els seus propis interessos. La lluita democràtica a Occident s'ha aturat a mig camí: ha remogut les onades superficials del joc polític, però ha deixat intactes els corrents subterranis de les forces econòmiques.

Més enllà d'aquest obstacle relatiu a la democràcia econòmica, la història del Dret té d'altres desafiaments urgents. És veritat que la seva trajectòria ha tingut un extraordinari relleu a partir dels horrors provocats per les dues Guerres Mundials, amb la culminació en la tragèdia de l'Holocaust. Davant de tanta barbàrie, l'any 1948 apareix la Declaració Universal dels Drets Humans. Damunt les cendres i les ruïnes, les runes i els cadàvers dels conflictes, i davant l'amenaça de noves conflagracions de naturalesa atòmica, els ciutadans reclamen una més gran autonomia i més respecte davant del poder absolut i de l'estat.

Però també és veritat que moltes persones, molts grups, molts pobles i moltes nacions continuen desprotegits, al marge dels seus beneficis. Hi ha en joc la integritat física, els drets socials, polítics, econòmics, culturals, ambientals –que passen a formar part de l'agenda internacional d'entitats, moviments i organitzacions no governamentals. El Dret, en un sentit ampli, s'estén a la humanitat com un tot i a la biodiversitat del planeta Terra, ambdues amenaçades per una política econòmica sense fre i del tot devastadora.